

Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: russiske kvinners identitetskonstruksjoner i en flerkulturell kontekst

Abstract: At Home among Strangers and a Stranger at Home: Russian Women's Identity Construction in a Multicultural Context

Drawing on interviews with Russian women living in Norway, the article discusses the social construction of identity and belonging in a multicultural context, and analyses how Russian women speak about their identity and belonging in light of their Russian past and Norwegian present. Cultural discourses from both countries contribute to their identity constructions. The article sees Russian women's sense of belonging to Russia as part of their ethnic identity. «Russianness» is imagined as a cultural community with a shared mentality and spirituality (the «Russian soul»). The women position themselves as «Russian women» who like living in Norway. They refuse to call themselves Norwegian, although they speak about being «Norwegianized». The article discusses this in the light of Norwegian discourses about «peace and quiet». The question of belonging is also discussed in connection with the concept of «home». Russian women have a sense of belonging to both Norway and Russia, which implies that they feel alienated in both countries. They are not completely Russian anymore, nor are they Norwegian.

Keywords: Russian women, discourse, identity, belonging, Norway, Russia

Natalia Moen
MA, vitenskapelig
assistent ved Avde-
ling for Russland
og Eurasia, NUPI

«Jeg vet ikke hvem jeg er. En mutant? Jeg er selvfølgelig russisk i utgangspunktet. Jeg vet ikke, jeg har det bra her... Men hvem er jeg? Norsk eller russisk?» (Nina, russisk kvinne bosatt i Norge).¹ Nina reflekterer rundt det som i Stortingsmeldingen om mangfold og integrasjon (Stortingsmelding nr. 49 2003–04) vektlegges som en grunnleggende politisk målsetning og som utgjør det overordnede temaet for denne artikkelen: samfunnstilknytning og *tilhørighet*. Flere samfunnsforskere knytter begrepet «identitet» opp mot «til-

1. Alle navn på russiske informanter i artikkelen er fiktive.

hørighet» og «hjem» (Gullestad 1989; Sarup 1998; Danielsen et al. 2004; Seeberg 2004). Denne gjensidig refererende begrepstrioen vil i den foreliggende artikkelen bli belyst ved hjelp av intervjuer med russiske kvinner i Norge.

Disse kvinnene befinner seg i en mellomkulturell posisjon. De har flyttet fra hjemlandet, men har ikke kuttet alle bånd til Russland. Enkelte har barn der, andre har foreldre eller venner. Slike bånd påvirker de russiske kvinnenes tilhørighetskonstruksjoner. Som Ninas utsagn impliserer, føler mange tilhørighet både til Russland og Norge, og de befinner seg dermed i grenselandet mellom to kulturer. Er deres mellomkulturelle posisjon problematisk? Ja, som artikkelen vil vise, innebærer den et innslag av rotløshet, usikkerhet og fremmedgjøring. Er posisjonen unik? Nei, overhodet ikke. Opplevelsen av fremmedhet gjelder ikke bare russere i Norge. I boken *Mellom to kulturer* skildrer for eksempel innvandrere fra andre deler av verden lignende opplevelser i møtet med Norge og det norske (Alghasi et al. 2006). Når vi forflytter oss fra et land til et annet, blir vante og internaliserte kategorier ofte utfordret (Gullestad 1989) – nye diskurser² vil kunne påvirke og endre våre forestillinger om verden og samfunnet rundt oss. Russiske kvinner i Norge påvirkes av norske diskurser, noe som kan føre til at de endrer holdninger og grunnsyn. Dette gjør dem til en viss grad «fremmede» i Russland. Samtidig erfarer de at siden de ikke er etnisk norske, er de «fremmede» i Norge også. Artikkelen vil vise at de likevel opplever å ha tilhørighet til begge landene – de har med andre ord en multikulturell selvforståelse.

Formålet med denne artikkelen er ikke å formidle individuelle livshistorier, men å belyse enkelte mønstre som preger kvinnenes forståelse av seg selv og omverdenen. Selv om alle informantene mine er kvinner, er ikke kjønn i seg et sentralt aspekt, det er primært kvinnenes *russiskhet* i møtet med det norske som står i sentrum for analysen. Artikkelen er dermed først og fremst et bidrag til litteraturen om konstruksjonen av komplekse multikulturelle identiteter – samtidig som den tilbyr en smugttitt inn i en russiske kulturell verden. De overordnede spørsmålene som jeg ønsker å belyse gjennom artikkelen, er hvordan en multikulturell selvforståelse kan belyses gjennom diskursteoretisk tilnærming og hvordan russiske kvinner italesetter sin identitet og tilhørighet i lys av russisk fortid og norsk nåtid.³

-
2. Diskurser er blant annet representasjoner, metaforer, bilder og fortellinger som til sammen produserer mening i en gitt kulturell og historisk kontekst (Burr 2003).
 3. Artikkelen er basert på masteroppgaven *Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: intervjuer med russiske kvinner i Norge i lys av diskursteoretisk perspektiv* (Moen 2009).

Intervjuer, diskurser og identitetskonstruksjoner

Analysen i denne artikkelen er basert på intervjusamtaler med ti russiske kvinner (ni fra Russland og en fra Ukraina) gjennomført høsten 2008.⁴ Samtlige intervjuer foregikk på russisk.⁵ Årsaken til at jeg kun har valgt å intervju kvinner er at den russiske migrasjonen til Norge er kjønnnet.⁶ Kvinnene jeg har snakket med er gift med – eller har vært gift med – norske menn. Flere forskere ser en forbindelse mellom den kjønnede russiske innvandringen og transnasjonale ekteskap (jf. Flemmen 2007).⁷ Fra årtusenskiftet har det skjedd en økning i antall ekteskap mellom norske menn og kvinner med bakgrunn fra Thailand, Russland og Filippinene (de tre landene som står for de største innvandregruppene knyttet til ekteskapsinngåelse med norske menn). Samlet sett for perioden 1990–2006 har 24 % av innvandrerne fra Russland fått opphold på grunnlag av familieetablering (Daugstad 2008: 75). Årsaken til at jeg spesifikt har valgt å snakke med kvinner gift med norske menn er tanken om at samlivet med en nordmann har bidratt til at kvinnene har blitt konfrontert med norske diskurser i en hverdagslig kontekst.

Alle ti er bosatt i Oslo, Akershus eller Vestfold. Kvinnene kommer fra ulike deler av Russland og er av ulik alder med et alderspenn fra 29 til 60 år. Samtlige av dem har høyere utdanning fra Russland, og de fleste er i jobb i Norge. Alle opplyser dessuten at de kommer fra stabile materielle omstendigheter i Russland.⁸ Analysens fokus er imidlertid ikke å avdekke forskjeller mellom ulike klassegrupperingers eller aldersgruppers persepsjoner, men snarere å synliggjøre enkelte mønstre i måten russiske kvinner i Norge bru-

-
4. Jekaterina er født og oppvokst i Ukraina, men definerer seg selv som russisk. Alle de ti informantene er født i sovjetperioden, og deres identitet er sannsynligvis fortsatt påvirket av den felles arven fra Sovjetunionen. For mer om russisk selvidentifikasjon i tidligere sovjetrepublikker, se for eksempel Kolsto (1996) eller Barrington et al. (2003).
 5. Intervjumaterialet ble tatt opp på bånd og oversatt til norsk av undertegnede, som selv har russisk opprinnelse. Jeg er bevisst på at min russiske bakgrunn kan ha virket inn på intervjusituasjonen og forholdet mellom forsker og informant. Samtidig bidrar min egen tilhørighet til både Russland og Norge, samt den språkkompetansen dette gir, til de analytiske poengene i denne artikkelen.
 6. Ved inngangen til 2011 var det registrert 14 228 personer med russisk bakgrunn bosatt i Norge. Av disse var 9415 kvinner og 4809 menn. Tallet inkluderer ikke norskfødte barn med russiske foreldre (se Statistisk Sentralbyrå, www.ssb.no/innvbeft/tab-2011-04-28-04.html, lesedato 2. august 2011).
 7. Se også prosjektet «Når kvinner krysser grenser. Russisk kvinneinnvandring til Nord-Norge» (<http://kjonnsforskning.no/c51726/prosjekt/vis.html?tid=51817>, lesedato 2. august 2011).
 8. Det kan tenkes at kvinner som lever under fattigdomsgrensen i Russland ikke har ressurser til å gjennomføre en migrasjonsprosess, og at resurssterke, velutdannede kvinner derfor er overrepresentert blant russere bosatt i Norge.

ker ulike kulturelle diskurser til å sette ord på sin identitetsforståelse. Våre identitetskonstruksjoner er både *individuelle*, ansett som autentiske, men også *felles*, basert på kulturelt aksepterte måter å konstruere identitet på.

Det teoretiske bakteppet for artikkelen er inspirert av diskursteorien til Ernesto Laclau og Chantal Mouffe (2001), som ser meningsdannelse i sammenheng med midlertidig fastlåste diskursive konstruksjoner. De ulike diskursene gir betydning til samfunnsfenomener og til vår egen identitet. Slik betydning kan imidlertid aldri låses helt; det vil hele tiden foregå definisjonskamper om betydningsfastleggelse. Disse definisjonskampene vil kunne være med på å forme individenes hverdagsliv og får dermed sosiale konsekvenser (Jørgensen & Phillips 1999). Hvilke diskurser som fremstår som hegemoniske, endres over tid.⁹ Ifølge Laclau og Mouffe (2001) foranlediges slik endring av artikulering, eller konkret språkbruk, hvor nye diskurser blir introdusert. Med andre ord trekker aktører på kulturelt bestemte diskurser når de fortolker verden rundt seg, samtidig som de har muligheten til å initiere kulturell endring ved å artikulere nye diskurser.

I denne sammenheng er den mellomkulturelle posisjonen som russiske kvinner befinner seg i, interessant. På den ene siden trekker mine informanter på både russiske og norske referanserammer når de setter ord på sin identitet, på den andre siden overskrider deres identitetskonstruksjoner både russisk og norsk diskurs. Mellomposisjonen kan dermed også ses som en viktig ressurs. Ifølge Thomas Hylland Eriksen (2006: 228) er en slik posisjon privilegert, ettersom innvandreren ser både sin opprinnelige kulturelle verden og den norske skarpere og klarere enn øvrige aktører. I mitt eget materiale artikulere de russiske kvinnene åpenbart alternative diskurser: De stiller spørsmål ved kulturelle selvfølgeligheter og skaper dermed rom for alternative identifikasjonsmuligheter.

Innenfor et sosialkonstruksjonistisk perspektiv har vi ingen iboende essens som forteller oss hvem vi til enhver tid er – vår identitet blir etablert idet vi identifiserer oss med en subjektposisjon i en diskurs (Laclau & Mouffe 2001; Foucault 2008). Bronwyn Davies og Rom Harré (2007) betegner slik identifikasjon som «posisjone-

9. I mitt eget materiale vil jeg bruke betegnelsen «hegemonisk» om diskurser de intervjuede kvinnene selv fremstiller som dominerende. Disse hegemoniske diskursene former forestillingen om hva som er «vanlig» og «sosialt akseptert» i et samfunn. Individet må alltid forholde seg til slike hegemoniske diskurser når det konstruerer sin identitet. For ytterligere diskusjon av hegemonibegrepet, se for eksempel Gramsci (1978) og Laclau & Mouffe (2001).

ring». Med dette refererer de til hvordan individet både er produsert av diskurs og selv produserer den. Vi kan posisjonere andre gjennom samtale, og vi kan posisjonere oss selv (ibid.: 5). Hvordan vi posisjonerer den andre vil imidlertid ikke nødvendigvis reflektere måten han eller hun ønsker å bli posisjonert på, ettersom vi trekker på våre egne forestillinger og verdensbilder. Samtidig kan vi selv på en og samme tid være posisjonert i flere forskjellige diskurser. Dette danner ekvivalenskjeder som til sammen konstituerer vår forståelse av hvem vi er (Laclau & Mouffe 2001).

Identiteter er alltid *konstituerende* og *relasjonelle*, det vil si at de er lokalisert i relasjoner mellom grupper samtidig som gruppene definerer hverandre gjensidig (Eriksen 1997; Flemmen 2007). Når man identifiserer seg med gruppen «russere», posisjonerer man seg som *russisk* og definerer derigjennom sin etniske identitet. En måte å forstå slik identifikasjon på er som medlemskap i en form for metaforisk slektskap forbundet med felles opprinnelse og historie (Eriksen 1997: 38). Etnisk identifikasjon er årsaken til hvorfor Jekaterina, en kvinne som er født og oppvokst i Ukraina, posisjonerer seg som russisk, en identifikasjon hun blant annet begrunner med «russisk avstamning» og «russisk morsmål». Informantene mine har flere identiteter utover den etniske – de er også mødre, døtre, hus-truer og ikke minst kvinner: «Jeg går ikke rundt og føler meg russisk, jeg føler meg som en kvinne!» (Tamara). Vår selvidentifikasjon er alltid *kontekstspesifikk* (Ewing 2004) eller *situasjonell* (Eriksen 1997; Flemmen 2007). Russiske kvinners posisjonering i forhold til norske og russiske diskurser vil variere ut fra deres humør, situasjon og oppholdssted. Intervjukonteksten fikk dem samtidig til å reflektere rundt egen selvforståelse, noe som kan gi en pekepinn på hvordan det etniske forestilte fellesskapet blir konstruert.¹⁰

Tidligere norsk forskning på russiske immigranter speiler den kjønnete fordelingen og omhandler hovedsakelig russiske kvinner i Norge. På bakgrunn av diskursanalyser av norske og nordiske avisartikler om russiske kvinner har det blant annet blitt slått fast at subjektposisjonene tilgjengelige for russiske kvinner i Norge omfatter «prostituert», «postordrebrud» og «norskgift» (jf. Stenvoll 2002; Leontieva & Sarsenov 2003; Flemmen 2007). Alexandra Leontieva og Karin Sarsenov viser til hvordan diskursen om ekteskap kobles

10. Ideen om at etnisitet fremstår som et forestilt fellesskap er inspirert av Benedict Andersons nasjonsbegrep (Anderson 1991). Ifølge Anderson kan en nasjon defineres som et forestilt politisk fellesskap. Det er forestilt fordi ingen noensinne kan kjenne, møte eller høre alle medlemmene i sin nasjon. Samtidig oppleves et sterkt samhold innenfor gruppen (ibid.: 6–7).

med en økonomisk diskurs, slik at hele gruppen russiske kvinner mistenkes for å ha materielle grunner for valg av ektefelle (Leontieva & Sarsenov 2003: 28). Det har også blitt forsket på russiske kvinner i Norge og prostitusjonsstempelen (Stenvoll 2002; Sverdljuk 2009). Anne Britt Flemmen har gjennom sin studie av nordnorske aviser kommet frem til at russiske kvinner blir fremstilt som «ofre» – både i Russland, hvor de lider under patriarkalske kjønnsrelasjoner og økonomisk nød, og i Norge, hvor de urettmessig behandles som prostituerte, sårbare og fattige (Flemmen 2007). Ann Therese Lotherington bygger videre på Flemmen og oppsummerer posisjonene som er tilgjengelige for russiske kvinner som er gift med nordmenn som «den underordnede» og «den undertrykte» (Lotherington 2008: 10).

Utenlandsk forskning har blant annet fokusert på postordre-ekteskap (Luehrmann 2004), menneskesmugling og utnyttelse av kvinner fra det tidligere Sovjetunionen (Bloch 2003; Hughes 2004; Hughes 2005) og russisk prostitusjon (Lemish 2000; McDonald et al. 2000; Alalehto 2002). I likhet med den omtalte norske forskningen bidrar utenlandske forskere til en overordnet forestilling om russiske kvinnelige migranter som underordnede og undertrykte. Annen forskning på russiske og postsovjetiske migranter i vestlige land omhandler hovedsakelig jødisk diaspora (Vinokurov et al. 2000; Rapoport et al. 2002; Elias 2005). I tillegg har enkelte forskere studert konstruksjoner av kosmopolitiske identiteter blant russisktalende immigranter i New Zealand (Maydell & Wilson 2009; Maydell 2010).

Som tidligere nevnt er denne artikkelen basert på intervjuer av russiske kvinner gift med norske menn. Artikkelen er dermed et bidrag til litteraturen om russiske ektefeller i Norge. Samtidig står ikke ekteskapelig status i sentrum for analysen. Jeg ønsker heller ikke å fokusere på elendighetsdiskurser eller måten russiske kvinner blir posisjonert på som «de andre» og dermed stilt utenfor det norske forestilte fellesskapet. I stedet ønsker jeg å se på hvordan disse kvinnene selv italesetter sin etniske identitet. Jeg vil også undersøke hvordan norske diskursive konstruksjoner kan virke inn på deres persepsjoner; hvordan norske og russiske diskursive elementer flettes sammen og skaper grobunn for nye tolkningsmuligheter, noe som igjen konstituerer den multikulturelle selvforståelsen.

Biografien – russisk identitet og tilhørighet

Jeg er selvfølgelig russisk uansett. Jeg kan russisk språk best, jeg er oppdratt med russisk litteratur, russisk musikk og russiske klassikere. Det er det jeg kan best, og det er det jeg er glad i. Slik kunnskap kan ikke stues vekk. Hvordan kan jeg si at jeg er norsk? De andre er norske. Jeg blir ikke som dem. Men ja, jeg har det bra her, barna mine har det bra her. (...) Det viktigste er å ha en normal og lykkelig familie (Tamara).

Tamara trekker her på en *sosialiseringsdiskurs*: at ens russiskhet formes gjennom oppdragelsesprosessen. Å være russisk er med andre ord ikke en biologisk egenskap ved et menneske, det er noe en blir. Samtidig er russiskheten naturalisert, den formuleres som en selvfølgelighet.

I lys av den gjensidig utelukkende konstruksjonen av norskhet og russiskhet er det umulig for Tamara å si at hun er norsk: Hvis hun posisjonerer seg som «norsk», kan hun ikke lenger være «russisk», og for Tamara innebærer dette «å stue vekk» det hun er glad i. Som motsats til *fattigdomsdiskursen* som i en nordisk kontekst ofte har blitt assosiert med russiske kvinner (Leontieva & Sarsenov 2003), formulerer Tamara en *diskurs om kulturell rikdom*. Hun vektlegger russisk litteratur, russisk musikk, russiske klassikere og russisk språk. Ved å presisere at disse elementene er «russiske», trekker hun på ideen om et forestilt fellesskap. Etnisitet er således konstruert som et forestilt kulturelt fellesskap.

Forestill deg, vi er formet av Russland, vi har bodd der, hele vår bagasje er derfra. Vi kan ikke bli født på nytt. Du var et barn, du vokste opp og internaliserte Norge gjennom oppvekstprosessen. Men vi var voksne da vi flyttet til Norge, vi var allerede formet ferdig (Marianna).

Marianna trekker på samme sosialiseringsdiskurs som Tamara. Hun formulerer russiskheten som en «biografi». Ifølge Ivar Frønes er en slik «biografi» den individuelle fortelling som gir den enkelte en ordnet forståelse av sammenhengene i sitt liv (Frønes 2004: 42). De russiske kvinnes fortelling om seg selv må ses i sammenheng med deres russiske fortid. Alle informantene mine flyttet til Norge i voksen alder og hadde dermed allerede internalisert en mengde russiske diskurser. «Det er fortidens bagasje» (Jelena). Ifølge Marianna er det umulig «å bli født på nytt», det blir dermed umulig for russiske kvinner å definere seg selv som norske. Det forestilte kulturelle fellesskapet er flettet inn deres selvbiografi og således også

deres selvforståelse. Samtidig konstrueres og forsterkes betydningen av deres fortid som «russisk» i møtet med en «norsk» nåtid.

Kulturelle fellesnevner – russisk mentalitet og sjel

Russisk mentalitet [representeres] kanskje i de verdiene mennesker som har vokst opp i Russland har. Jeg tror at det er svært viktig for russere å oppnå høy status i livet. Dette innebærer en høy stilling, både i yrkesliv og i samfunnet generelt. Det er viktig å ha mange penger, høy materiell status. Kvinner tar vare på seg selv. En kvinne må alltid se strålende ut. Russiske kvinner går veldig ofte til frisøren, får manikyr, kjøper klær... Det er vanlig å være pent kledd på jobb. (...) Så det er helt andre verdier [i Russland enn i Norge] (Inna).

En gjenganger i materialet er *diskursen om russisk mentalitet*. Antropologen Marianne Gullestad har definert mentalitet som «de disposisjoner og tankemønstre som gjelder hele folket og som endrer seg langsomt, over århundre» (Gullestad 1989: 38). Inna beskriver «russisk mentalitet» som et særegent sett av russiske verdier. En annen av informantene mine refererer til «russisk mentalitet» på følgende vis: «[Norske fedre] er veldig ansvarlige. De tar seg av barna selv når de er skilt fra barnas mor. Menn med russisk mentalitet har ikke en slik ansvarsfølelse» (Tamara). Når de intervjuede kvinnene snakker om mentalitet, refererer de til det særegne russiske, det som skiller dem fra «de andre». Nesten uansett hvilke forskjeller mellom nordmenn og russere informantene mine ønsker å forklare, vender de tilbake til mentalitetsdiskursen.

Diskursen om russisk mentalitet har først i de siste årene blitt italesatt av russiske forskere og forfattere (Smetanina 2006: 38). Det er en måte å sette ord på noe *felles* for det forestilte fellesskapet, et knute- og referansepunkt for et mylder av diskurser som alle definerer russiskhet. Begrepet «russisk mentalitet» brukes både til å begrunne handling og tankemønstre.

Russisk mentalitet er dypere [enn andre mentaliteter], den er ikke overfladisk, det er dype følelser og store tanker. (...) Det er nysgjerrighet. Russere og russiske barn er muligens mer nysgjerrige på hvordan ting fungerer. (...) [Vi ser med] videre blick på ting. Vidt og dypt (Nadja).

Nadja forbinder «russisk mentalitet» med «dybde», «bredde» og «nysgjerrighet». En annen måte informantene italesetter russisk mentalitet på, er med referanse til «den russiske sjel». Denne frem-

stilles også som noe særegent. I likhet med mentaliteten beskrives «den russiske sjel» med ord som «vid» og «dyp». Ifølge Katerina Smetanina (2006) har russere i århundrer dyrket sin «russiske sjel» og sin annerledeshet. Dermed er det ikke overraskende at «sjel» og «mentalitet» bidrar til å konstruere «det russiske» – røttene til disse diskursene finnes dypt plantet i historien. Når «russiskhet» på denne måten konstrueres som et forestilt fellesskap med særegen mentalitet og en felles sjel, fremstilles etnisitet som en indre, uforanderlig kjerne. «Synspunktene mine har endret seg. Men kjernen forblir, den kan ikke fjernes» (Tamara). Med utgangspunkt i en forestilling om etnisitet som en iboende essens, som en uutviskelig del av vår biografi og mentalitet, er det mulig å forstå hvorfor informantene mine nølte med å posisjonere seg som norske. Måten spørsmålet ble stilt på, presset dem til å velge én tilhørighet:

Jeg ønsker å bevare en russisk mentalitet, jeg vil opprettholde noe av det russiske i meg. Men jeg ser at det ikke er lurt. [I Norge] blir du og mentaliteten din til klovner. Du blir oppfattet som annerledes, nordmenn synes synd på deg eller ler av deg, du skiller deg ut fra fellesskapet. Det er selvfølgelig lurt å tilpasse seg norsk mentalitet (Sofija).

Hvis russere handler i tråd med russisk mentalitet i norsk kontekst, fremstår de som annerledes og blir stående utenfor det norske kulturelle fellesskapet. Ifølge Sofija er det lurt å tilpasse seg, russere bosatt i Norge bør integreres inn i den norske kulturelle verden. Intervjumaterialet mitt viser da også at informantene har internalisert norske diskurser. Selv omtaler de det som å ha blitt «fornorsket». Ja, de er russiske kvinner, men de trives med å bo i Norge.

Å bli fornorsket – internalisering av «fred og ro»

Jo lenger jeg bor i Norge, jo mer fornorsket blir jeg. Jeg har det ikke lenger komfortabelt i Russland, heller ukomfortabelt. Der jeg ikke så minuser før, ser jeg nå veldig mange (Tamara).

Selv om alle informantene mine definerer seg som russiske, bruker enkelte av kvinnene betegnelsen «fornorsket» for å beskrive seg selv. Tamara er en av disse. Hun opplever at hun ikke lenger føler seg «komfortabel» med livet i Russland. Forklaringen hun gir er at hun har blitt «fornorsket»: Livet i Norge har gjort at hun ser Russland med et annet blikk. I de tilfellene kvinnene uttaler at de har blitt «fornorsket», knytter de det blant annet til holdninger, synspunkter

og væremåter som de har tilegnet seg etter å ha flyttet til Norge. Begrepet «fornorsket» peker således på måter å posisjonere seg på som «norsk».

I det videre vil jeg knytte «fornorsking» opp til *diskursen om fred og ro*. Marianne Gullestad har trukket frem nettopp «fred og ro» som sentrale norske kulturelle kategorier. Ifølge Gullestad kan «fred og ro» blant annet knyttes til «konfliktunngåelse», «stillhet» og «natur» (Gullestad 1989). Kvinnene jeg intervjuet trekker på fred og ro-diskursen når de reflekterer rundt hvordan de har endret seg etter at de har flyttet til Norge. Det finnes selvfølgelig en rekke alternative måter å posisjonere seg på som norske, men jeg oppfatter «fred og ro» som et fruktbart rammeverk for å analysere disse prosessene.¹¹

Jeg har blitt tregere og mindre emosjonell. (...) Jeg blir fort sliten [i Russland]. Der er det mange mennesker og mas. Alle løper, ingen sier «hei» eller smiler, alle er så dystre. Jeg klarer ikke å fungere i dette tempoet (Jelena).

Jelena posisjonerer seg som norsk ved å beskrive seg som «tregere» og «mindre emosjonell». «Å ta det med ro» og «å ha kontroll over følelsene» er konstituerende for diskursen om «fred og ro». Idet man internaliserer elementer av norsk diskurs, etablerer man samtidig et nytt blikk på russisk hverdagsliv. Jelena beskriver Russland ved hjelp av klare motsatser til denne diskursen: «mange mennesker», «mas», «løping», «tempo». Samtlige informanter fremstiller russisk hverdagsliv som «hektisk og stressende».

Det sistnevnte trenger ikke nødvendigvis å innebære en negativ konstruksjon. «Hektisk» kan også settes i sammenheng med «dynamisk» eller «fart og spenning». Kvinnene jeg har intervjuet har vokst opp i byer der livet er sydende hektisk, hvor man konkurrerer og stresser seg gjennom hverdagen og hvor «vinneren tar alt». For enkelte av dem fremsto dermed livet i Norge i utgangspunktet som forholdsvis kjedelig. Etter hvert som de vente seg til den norske hverdagen og lærte seg å sette pris på det roligere tempoet, begynte imidlertid det hektiske hverdagslivet i Russland å oppleves som slitsomt. En slik persepsjonsendring kan forklares med at rus-

11. En annen fornorskingsmekanisme er likestillingsdiskursen. Ann Therese Lotherington (2008) har skrevet om innflytelsen norske idealer om likestilling mellom kjønnene har på russiske kvinners etablering av norskhet. Ifølge Lotherington benytter enkelte russiske kvinner seg av «likestilling» som en måte å posisjonere seg som norske. Andre opplever at de blir «presset til likestilling» fordi diskursen har en dominerende plass i det norske samfunnet.

sisk hverdagsliv blir fortolket gjennom et norsk diskursivt prisme. Russiske kvinners internalisering av det de selv anser som norske holdninger og atferdsmønstre, nemlig et roligere og mindre stresset forhold til seg selv og sine omgivelser, bidrar på denne måten til endringer i disse kvinnes syn på Russland.

De norske diskursene kan samtidig brukes strategisk for å oppnå en felles forståelse med nordmenn, noe følgende eksempel synliggjør: Da Nina flyttet til Norge, pleide hun å stille seg uforstående til nordmenns utsagn av typen «Vi tar det med ro, vi skal ikke stress». Siden stressnivået er mye høyere i Russland, var det vanskelig for henne å forstå hvordan nordmenn kunne oppleve stress. Men, legger hun til, «nå er jeg også fornorsket (...) Det er veldig bekvemt. I jobbsammenheng går det for eksempel an å si: 'Det er så stressende, det er så mye å gjøre' – og sjefen vil forstå meg». Nina viser med dette hvordan hun har fått diskursiv kunnskap som det er mulig å bruke strategisk. Fred og ro-diskursen har en hegemonisk posisjon i Norge, den bidrar til å forme ideer og forestillinger blant annet om hvordan stress skal håndteres. I en russisk hverdag dominerer helt andre diskurser. Ifølge de intervjuede kvinnene er det ikke sosialt akseptert å klage over stress på en russisk arbeidsplass. I Norge bidrar derimot stressunnvikelse til å skape en felles referanseramme med sjefen og kollegaer. Ved å trekke på en sosialt akseptert diskurs etablerer Nina en felles forståelse med nordmenn. Samtidig gir hennes russiske utgangspunkt henne en mulighet til å ha en kritisk distanse til fred og ro-diskursen og se de strategiske mulighetene den gir.

Kunsten å omgås fremmede: den sosiale konstruksjonen av høflighet

Første gang jeg returnerte til Russland var etter to år i Norge. Jeg reiste med russisk buss fra Kirkenes til Murmansk. Jeg fikk kultursjokk. Jeg prøvde å hilse på de andre passasjerene på bussen, men de så på meg som om jeg var en folkefiende, og jeg tenkte «Velkommen hjem, Nina!» Etter hvert begynte jeg å snakke med de andre passasjerene, og vi satt og skravlet fem timer i strekk. De var veldig hyggelige, vanlige mennesker. Hvorfor er de i utgangspunktet så negative? Det er veldig vanskelig for meg å forstå. I Russland, når du går rundt i byen, eller bevares, reiser med kollektivtransport, da får du en følelse av at alle rundt deg hater deg. Det er jo egentlig ikke slik, men folk har til den grad rare ansiktsuttrykk (Nina).

Ninas fortelling er ikke unik, flere av mine informanter skildrer lignende opplevelser av «negativitet» og «ubehag» i møtet med ukjente

russere. Den russiske væremåten skildres blant annet som «uhøflig» og «aggressiv». «Det er dårlig service i Russland, hissig og uhøflig. Da jeg bodde der, tok jeg det for gitt. Men nå sammenligner jeg det med noe annet, med hvordan det er her, ikke sant?» (Nadja). Det er en klar tendens i materialet til at de russiske kvinnene, etter først å ha blitt vant til å observere nordmenn, nå oppfatter ukjente russere som negative. Kvinnene har internalisert en norsk høflighetsdiskurs. Å være hissig, uhøflig etc. kobles med konflikt, mens den norske væremåten tvert imot kjennetegnes av konfliktunnvikelse, det er et sentralt moment innenfor diskursen om fred og ro. «Du vet at ingen [nordmenn] vil være frekke mot deg, du er ikke redd for det» (Nadja).

Forskjellige kulturer har ulike diskurser som påvirker individenes måter å være høflige på. Ifølge Anh Nga Longva (2003) mener utlendinger i Norge at høflighet og vennlighet overfor fremmede ikke er blant de sosiale egenskapene nordmenn verdsetter høyest. Med begrepet «høflighet» menes «tegn som signaliserer fredelige og vennlige intensjoner: Et smil, utvekslingen av korte rituelle hilsener, eller et spontant 'unnskyld' når man dulter bort i noen» (Longva 2003: 19). Longva argumenterer for at høflighet overfor fremmede, sett fra et norsk perspektiv, oppfattes som kritikkverdig fordi den ikke fortolkes som autentisk. Tvert imot kan overdreven høflighet for nordmenn virke meningsstomt og villedende (Longva 2003). Når de russiske kvinnene fremstiller nordmenn som «høflige», strider det imot Longvas funn. Samtidig understreker det bare at utlendingers oppfatning av nordmenns høflighetskultur avhenger av diskursene som styrer kulturelle koder for etikette og høflighet i deres opprinnelsesland.

«Mitt førsteinntrykk av nordmenn var at de alltid smilte. Du møter dem med blikket og de smiler til deg. Russere gjør ikke det» (Jekaterina). Informantene mine forteller at nordmenn ofte bruker smilet når de omgås fremmede. Smilet er et høflighetssignal som skiller norsk omgangsform fra den russiske. Russere blir tolket som «uhøflige» og ikke minst «sinte» på bakgrunn av manglende smil. Den russiske språk- og kommunikasjonsforskeren Iosif Sternin har hevdet at russisk kommunikativ atferd karakteriseres av «hverdagslig ikke-smiling» (*bytovaja neulybtsjivost'*) (Sternin 2000). Med dette begrepet oppsummerer Sternin forskjellige russiske koder som styrer når det passer seg å smile – og når det er upassende. Det er ikke vanlig å smile kun for å være høflig, og en russer vil derfor ofte tolke et kulturelt ubegrunnet smil som «suspekt» og «falskt». I en russisk kontekst er det for eksempel ikke vanlig å smile til fremmede,

og en butikkansatt vil dermed ikke smile til en kunde med mindre vedkommende kjenner kunden fra før. For at smilet skal fremstå som «passende», må det være begrunnet. Et smil skal være ærlig gjenspeiling av «godt humør» og et «godt forhold til samtalepart-neren» (ibid.).

Når jeg dro på besøk til Ukraina etter å ha bodd i Norge, forsøkte jeg å smile i butikken. Først så menneskene spørrende på meg, som om de muligens kjente meg, deretter så de rart på meg. Jeg smilte ikke mer. De har en slik «Hva er du smiler for?»- holdning, ikke sant? (Jekaterina)

For russiske kvinner som er vant til «hverdagslig ikke-smiling», er det norske smilet særlig fremtredende. Etter hvert som man har internalisert smiling som omgangsform, kan man, som Nina, få et kultursjokk ved retur til Russland. Informantene mine har blitt vant til at fremmede smiler til dem, og russernes «ikke-smiling» italesettes dermed som «rare ansiktsuttrykk», en «følelse av ubehag», eller en «følelse av at alle hater deg». I en vestlig kontekst kan et smil ses som et tegn på vennlighet (Longva 2003). Å vise vennlighet overfor fremmede oppfattes som en avvæpningsmekanisme – smilet bidrar til at man unngår ubehagelige, konfliktfylte situasjoner og bevarer freden. Utlendingers forståelse av hvorvidt nordmenn smiler mye eller lite vil være avhengig av hvem de sammenligner nordmenn med. I forhold til russere fremstår nordmenn kanskje som høflige, i forhold til amerikanere er de på langt nær høflige nok.

Hjem, kjære hjem

Selvfølger er dette landet mitt (...). Jeg kommer hjem. Jeg føler meg vel her. Jeg liker vannet vårt, jeg liker skogen vår. Jeg sier «vår». Samtidig pleier jeg å kalle steder i Russland for «mine» (Jelena).

Jelena beskriver seg selv som hjemme i Norge. Men samtidig gir hun også uttrykk for at hun anser Russland som et hjem. Jelena føler med andre ord en delt tilhørighet, noe jeg tidligere har omtalt som en mellomkulturell posisjon. Informantene mine har formulert sin russiske etniske identitet som en urokkelig «kjerne». Samtidig har de internalisert enkelte norske diskurser som gjør at deres verdenssyn har endret seg. Hvordan kan en slik identitetsforståelse knyttes til forestillinger om hjemmet? Med inspirasjon fra Kirsten Danielsen et al. (2004) finner jeg det hensiktsmessig å skille mellom hjemmet som *idé* og hjemmet som et bestemt *sted* der en utfører sine hverdagslige

oppgaver og plikter. Som sted kan «hjemme» forbindes med den leiligheten eller det huset man bor i. Ideen «hjemme» kan derimot diskursivt knyttes til «trygghet», «sikkerhet» og «tilfredshet». Å være hjemme vil med andre ord si å være der en hører til (Sarup 1998).

I en transnasjonal kontekst kan det være fruktbart å betrakte «hjemme» som multisituert, konstituert av sosiale relasjoner og praksiser (Danielsen et al. 2004: 34). Innvandrere vil kunne oppleve at deres «hjem» er situert flere steder. For eksempel kan ideen om hjemlandet symbolisere «hjemme», samtidig man har et konkret hjem i Norge, det vil si huset eller leiligheten hvor man bor. Mange har sannsynligvis også et konkret hjem i opprinnelseslandet, et hus eller en leilighet som de fortsatt disponerer, der de kanskje ferierer eller bor noen måneder i året. En tilsvarende problemstilling er selvfølgelig også aktuell blant etniske nordmenn. Hvor er «hjemme»? Er jeg hjemme i leiligheten i Oslo eller i huset til foreldrene mine i hjembyen? Er jeg hjemme i ferieleiligheten i Spania eller på hytta i Trysil? «Hjemme» er således en diskursiv konstruksjon, og hva som defineres som «hjem» samt hvilke personer hjemmet huser, vil variere fra kultur til kultur.

Jeg drar på besøk til foreldrene mine [i Russland], mens i Norge er jeg hjemme. Jeg har mistanke om at et hjem for meg er snarere er leiligheten min enn selve landet jeg bor i. Jeg føler at jeg ikke er helt hjemme [*ne v svojej tarelke*] i Norge. Men når jeg returnerer fra ferie i Russland, forstår jeg at jeg er mer hjemme i Norge enn i Russland. Så i Russland er jeg heller ikke i hjemme lenger [*ne v svojej tarelke*]. Jeg merker at jeg liksom er mer hjemme her enn der. Har jeg forvirret deg helt? (Nadja)

Slik jeg tolker Nadja, trekker hun her på begge tidligere omtalte diskurser om hva som bidrar til å konstruere betydningen av «hjem»: «hjemme» som forankret i et konkret sted og «hjemme» som en tilhørighetsidé. Nadjas leilighet i Norge er det stedet hvor hun fysisk bor, og dermed omtaler hun dette som «hjemme». Men hun føler seg ikke fullt ut hjemme i Norge, og for å forklare denne følelsen av å være mistilpasset, trekker hun på tilhørighetsdiskursen. Hun formidler følelsen av ikke å høre til gjennom bruk av det russiske uttrykket *ne v svojej tarelke* («ikke i min skål»), som best kan oversettes med «å føle seg ukomfortabel» eller «å være på feil sted». Flere av samtalepartnerne mine har brukt dette uttrykket for å beskrive hvordan de føler seg i Norge – eller også i Russland. Det kan tenkes at mennesker føler seg helt tilpass på et sted – helt «i sin skål» – først når ideen «hjemme» og stedet «hjemme» sammenfaller.

Når Nadja er på besøk i Russland, merker hun at hun føler seg mer komfortabel i Norge enn i opprinnelseslandet. På denne måten blir hennes tilhørighet til Norge først synlig for henne i en komparativ kontekst. Russlandsbesøkene forsterker Nadjas følelse av å høre hjemme i Norge. Andre informanter gjør lignende refleksjoner om deres hjem. Inna forteller for eksempel at hun opplever både å være fremmed og hjemme i Norge – hun er med andre ord «fremmed hjemme». Dette reflekterer det paradoksale i å befinne seg i grenselandet mellom to kulturer. Den multikulturelle selvidentifikasjonen beskrives som en opplevelse av rotløshet.

Informantene mine forestiller seg at de har en indre russisk kjerne – slik uttrykker de sin etniske identitet – og setter dermed ord på tilhørighet og ideen om «hjemme». Samtidig har de fått tilknytning til Norge, de har et hjem i Norge også. Kun én av kvinnene jeg har snakket med, kan se for seg muligheten av å flytte tilbake til Russland på lengre sikt. Hva angår kortere besøk, oppviser de ulike holdninger. Enkelte har ikke lyst til å reise på besøk til Russland i det hele tatt, andre er nostalgiske og uttrykker savn. Det konkrete «hjemmet» er for de fleste av dem dermed forbundet med Norge, samtidig som de oppfatter det som umulig å fjerne den russiske indre «kjernen» – og dermed den parallelle tilhørigheten til Russland.

Sist, men ikke minst

Mine informanter opplever seg på mange måter som «hjemme blant fremmede og fremmede hjemme» både i Russland og Norge. De er transittpassasjerer i grenselandet mellom to kulturer. Russiske kvinner i Norge trekker på både russiske og norske diskursive referanserammer når de omtaler seg selv og omverdenen, en prosess jeg har beskrevet som «multikulturell selvidentifisering». De ser seg selv som medlemmer av et russisk kulturelt fellesskap, formulert via ideen om en felles mentalitet og sjel og det russiske som uerstattelig del av deres biografi. Samtidig gir tilværelsen i Norge kvinnene mulighet til å betrakte det russiske med en kulturell distanse som de har tilegnet seg gjennom å internalisere norske diskurser. De russiske kvinnenes syn på Russland er således farget av norske diskurser – og deres syn på Norge av russiske diskurser.

Den multikulturelle selvidentifikasjonen konstrueres gjennom en prosess hvor ulike kulturelle diskurser flettes inn i hverandre og derigjennom åpner for nye identifikasjonsmuligheter. En diskursteoritisk tilnærming, slik det har vært anvendt her, kan være et nyttig verktøy for å vikle ut igjen denne fletten og for å undersøke

de ulike elementene den består av. Russiske innvandrere i Norge er ikke enten russiske eller norske, de er både og – og litt til. Som jeg nevnte innledningsvis, kan det å inneha en mellomkulturell posisjon i mange sammenhenger anses som et privilegium. Dette inkluderer muligheten innvandrere har til å utvide det diskursive landskapet i Norge, noe som på lengre sikt vil kunne bidra til å muliggjøre samfunnsendring.

Litteratur

- Alalehto, Tage (2002) Eastern Prostitution from Russia to Sweden and Finland. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 3 (1): 96–111.
- Alghasi, Sharam, Katrine Fangen & Ivar Frønes (2006) «På reise inn i det norske samfunnet» i Sharam Alghasi, Katrine Fangen & Ivar Frønes (red.) *Mellom to kulturer*. Oslo: Gyldendal.
- Anderson, Benedict (1991) *Imagined Communities*. London: Verso.
- Barrington, Lowell W., Erik S. Herron & Brian D. Silver (2003) The Motherland is Calling: Views of Homeland among Russians in the Near Abroad. *World Politics* 55 (2): 290–313.
- Bloch, Alexia (2003) «Victims of Trafficking or Entrepreneurial Women? Narratives of Post-Soviet Entertainers in Turkey». *Canadian Woman Studies* 22 (3–4): 152–58.
- Burr, Vivien (2003) *Social Constructionism*. London: Routledge.
- Danielsen, Kirsten, Bjørg Moen & Anne Helset (2004) «Transnasjonale og nasjonale eldreliv. En studie av stedets og hjemmets betydning i eldre år» i Øivind Fuglerud (red.) *Andre bilder av «de andre»: transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Daugstad, Gunnlaug (2008) *Ekteskap over landegrensene. Ekteskapsmønster og transnasjonale familieetableringar i perioden 1990–2007*. Rapport 2008/41. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Davies, Bronwyn & Rom Harré (2007) «Positioning: the Discursive Production of Selves» i Margaret Wetherell, Stephanie Taylor & Simon J. Yates (red.) *Discourse Theory and Practice: A Reader*. London: Sage.
- Elias, Nelly (2005) Living in Germany, Longing for Israel: The Elderly Jewish Immigrants from the Former Soviet Union in Germany. *East European Jewish Affairs* 35 (2): 167–87.
- Eriksen, Thomas Hylland (1997) «Identitet» i Thomas Hylland Eriksen (red.) *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Eriksen, Thomas Hylland (2006) «Etterord. Eksilantens styrke» i Sharam Alghasi, Katrine Fangen & Ivar Frønes (red.) *Mellom to kulturer*. Oslo: Gyldendal.

- Ewing, Katherine Pratt (2004) «Migration, Identity Negotiation and Self-Experience» i Johan Friedman & Shalini Randeria (red.) *Worlds on the Move: Globalization, Migration, and Cultural Security*. London: I.B. Tauris.
- Flemmen, Anne Britt (2007) Russiske kvinner i nordnorske aviser – minoritets- og majoritetskonstruksjoner. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 31 (1): 37–54.
- Foucault, Michel (2008) *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Frønes, Ivar (2004) Identitet, tegn og kultur. Om identitet i sosiologisk teoridannelse. *Sosiologi i dag* 34 (3): 27–53.
- Gramsci, Antonio (1978) *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence.
- Gullestad, Marianne (1989) *Kultur og hverdagsliv*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hughes, Donna M. (2004) The Role of «Marriage Agencies» in the Sexual Exploitation and Trafficking of Women from the Former Soviet Union. *International Review of Victimology* 11 (1): 49–71.
- Hughes, Donna M. (2005) «Supplying Women for the Sex Industry: Trafficking from the Russian Federation» i Aleksandar Štulhofer & Theo Sandfort (red.) *Sexuality and Gender in Post-communist Eastern Europe and Russia*. New York: The Hawthorn Press.
- Jørgensen, Marianne Winther & Louise Phillips (1999) *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag Samfundslitteratur.
- Kolstø, Pål (1996) The New Russian Diaspora – an Identity of Its Own? Possible Identity Trajectories for Russians in the Former Soviet Republics. *Ethnic and Racial Studies* 19 (3): 609–39.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lemish, Dafna (2000) The Whore and The Other: Israeli Images of Female Immigrants from the Former USSR. *Gender and Society* 14 (2): 333–49.
- Leontieva, Alexandra N. & Karin Sarsenov (2003) Russiske kvinner i skandinaviske medier. *Kvinneforskning* 27 (2): 17–30.
- Longva, Anh Nga (2003) Nordmenn, høflighet og kunsten å omgås fremmede. *Norsk antropologisk tidsskrift* 14 (1): 16–26.
- Lotherington, Ann Therese (2008) Over grensen: konstruksjoner av likestilling og norskhet i russisk-norske familier. *Tidsskrift for kjønnsforskning* 32 (1): 6–20.
- Luehrmann, Sonja (2004) Mediated Marriage: Internet Matchmaking in Provincial Russia. *Europe-Asia Studies* 56 (6): 857–75.
- Maydell, Elena & Marc Wilson (2009) Identity Issues and Challenges Faced by Russian Immigrants in New Zealand. *Cosmopolitan Civil Societies Journal* 1 (1): 103–27.
- Maydell, Elena (2010) *The Making of Cosmopolitan Selves: The Construction of Identity of Russian-Speaking Immigrants in New Zealand*. PhD thesis. Wellington: Victoria University. Tilgjengelig på <http://researcharchive.vuw.ac.nz/handle/10063/1213>. Lesedato 5. august 2011.

- McDonald, Lynn, Brooke Moore & Natalya Timoshkina (2000) *Migrant Sex Workers from Eastern Europe and the Former Soviet Union: The Canadian Case*. Toronto: University of Toronto, Centre for Applied Social Research.
- Moen, Natalia (2009) *Hjemme blant fremmede og fremmede hjemme: intervjuer med russiske kvinner i Norge i lys av diskursteoretisk perspektiv*. Masteroppgave. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Rapoport, Tamar, Edna Lomsky-Feder & Angelika Heider (2002) Recollection and Relocation in Immigration: Russian-Jewish Immigrants «Normalize» Their Anti-semitic Experiences. *Symbolic Interaction* 25 (2): 175–98.
- Sarup, Madan (1998) «Home and Identity» i George Robertson, Melinda Mash, Lisa Tickner, Jon Bird, Barry Curtis & Tim Putnam (red.) *Travelers' Tales: Narratives of Home and Displacement*. London: Routledge.
- Seeberg, Marie Louise (2004) «Eksil eller diaspora? Hjem eller hjemland? Vietnamesiske tilhørigheter» i Øivind Fuglerud (red.) *Andre bilder av «de andre»: transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Smetanina, Katerina (2006) *Russland og russere: en guide til vårt nabofolk i øst*. Oslo: Orion Forlag.
- Stenvoll, Dag (2002) From Russia with Love? Newspaper Coverage of Cross-border Prostitution in Northern Norway, 1990–2001. *European Journal of Women's Studies* 9 (2): 143–62.
- Sternin, Iosif A. (2000) «Ulybka v russkom kommunikativnom povedenii» i Iosif A. Sternin (red.) *Russkoe i finskoe kommunikativnoe povedenie*. Voronezj: Voronezjskij gosudarstvennyj tekhnitsjeskij universitet.
- Stortingsmelding nr. 49 (2003–04) *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet*. Oslo: Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Sverdljuk, Jana (2009) «Contradicting the 'Prostitution Stigma': Narratives of Russian Migrant Women Living in Norway» i Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni & Diana Mulinari (red.) *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*. Aldershot: Ashgate.
- Vinokurov, Andrey, Dina Birman & Edison Trickett (2000) Psychological and Acculturation Correlates of Work Status among Soviet Jewish Refugees in the United States. *International Migration Review* 34 (2): 538–55.